Мады - даткалар ордосу

Кылым карыткан кыргыз тарыхында өчпөс из калтырган Курманжан датка жөнүндө не деген асыл ойлор айтылбады, ал дагы да айтылып бүтпөс чоң дастан. Бул макаланы жазуудагы негизги максат Карманжан датканын асылзаада аял, кайратман эне экендигин даңазалоочу сандаган саймердендерге кошумча болор деген ой-тилек. жана бул көрүнүштөрдөгү Алымбек датканын ролун айгинелөө менен, Курманжандын жан дүйнөсүндө тоолорду, тоолуктарды сүйгөндүгүн баса белгилөө менен көчмөн турмуштагы алардын негизги туруктаткан жери Мады айылы болгондугун айгинелөө.

Мады - Улуу Жибек Жолунун томунда жайгашкан тарыхый санжыралуу кыштак. Ал Ош шаарынын чыгыш бөлүгүндө, шаардан 10-12 чакырым алыстыкта жайгашкан. Даткалар мекендеген учурларда ал кыштак табияты таза, жөпжөнөкөй, дөңсөлүү талаа тибиндеги малга жайыттуу, бак-шактуу, мөлтүр булактарга бай, өзөнүндө өрдөк, каздар чардаган жай болуп, жалпы Алайдын бир бөлүгү катары эсептелген. Мадыда даткалар көбүнесе кеч күз, кыш мезгилдерин өткөрүшүп, жазында Гүлшаа, Алай жайлоолорун жайлашкан.

Курманжан - асылзаада аял, кайратман эне

Адам баласы жарык дүйнөгө келген соң кудурет ар кимге ар канжасаган.

Баш кошкон алгачкы күндөрдөн баштап Алымбек жубайына кеп-кеңеш айтып, билимин, турмуштук татаал тажрыйбасын үйрөтө баштаган. Жан дүйнөсү таза, жөнөкөй жана жупуну Курманжан тез эле анын айткан-дегендерине сaресеп салып, ал гана эмес акыл-ойлордун учугун улап, кийин Алымбек датканын акыл-кеңешчиси даражага жеткен.

Күндүзү үй түйшүгү, бала-чака, эл ичиндеги турмуштук алакалардын ачуу-таттуусу болсо, түн ичинде күйөөсүнүн акыл-насааттарын угуп, кээде ийгиликке жол көрсөтүп турган. Ошол учурдун катаал турмуштук жосундарына тикелей каршылык көрсөтүп, Курманжандай аялзатты даңазалуу тарыхый аренага алып чыгуу Орто Азияда гана эмес, бүткүл чыгыш элдеринин тарыхында жат көрүнүш эле. Аны биринчи иретте Алымбек датканын эр жүрөктүгү, акылман рух-духу, күчтүү каармандыгы алып чыкты. Болбосо Курманжан да ошол замандын көптөгөн аялдары сыяктуу бала багуу, үй оокаттан бошобогон коломтонун кожойкеси болуп кала бермек.

Курманжан турмуш жолуна аттангандан баштап, жалпы элдик кызыкчылыктардын башында жана анын камында болгон. Өзгөчө көчмөн жашоодогу оор түйшүк, мал жайытына ылайык журт которуу, омоктуу жайларга олтурукташуу Курманжандын жетеги

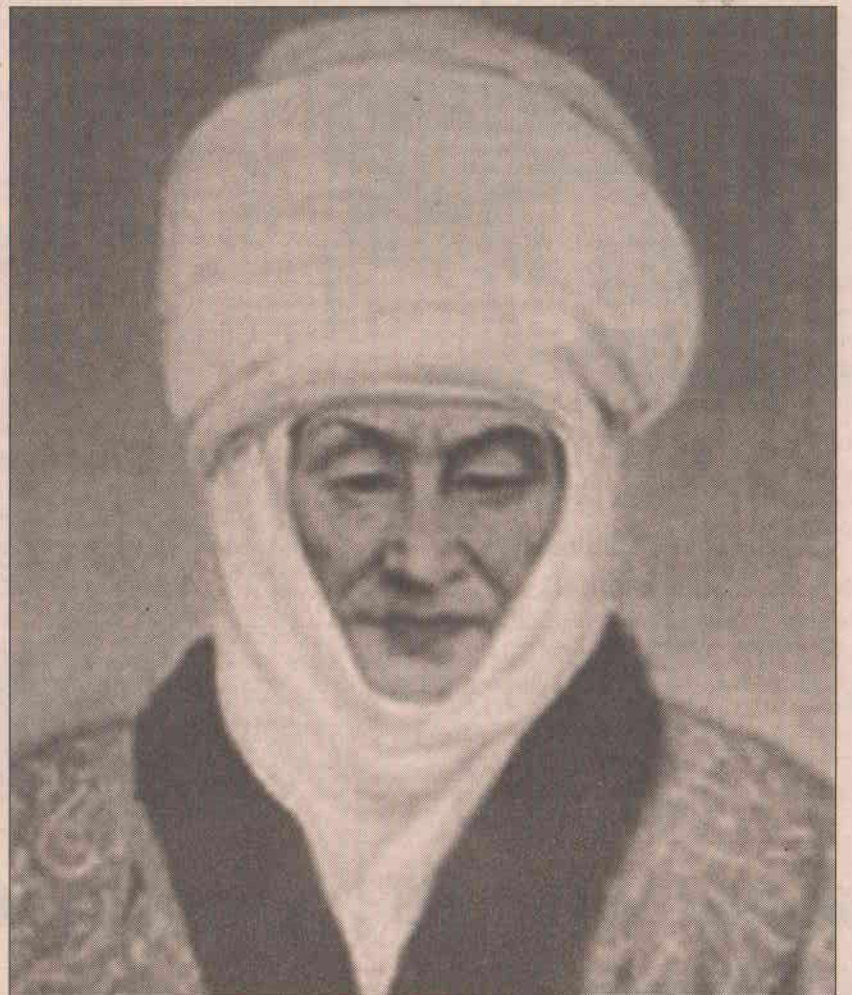

ташкан жери Мады кыштоосу болчу.

Дипломатиядагы

ылайык болбойт;

2. Жети шаарлуу Кокония өлкөсүн Россия империясынын карамагына эки жак тең кошулду деп эсептейт;

дык намысына катуу доо кетирген учуру да ушундан улам күчөп, айтканынан кайтпас кайратмандыгына катуу түрткү болгон.

Бул макаланы жазуудагы негизги максат Карманжан датканын асылзаада аял, кайратман эне экендигин даңазалоочу бийиктиктери жөнүндөгү сандаган саймердендерге кошумча гана деп эсептөө менен, Курманжандын жан дүйнөсүндө тоолорду, тоолуктарды сүйгөндүгүн белгилөө менен көчмөн турмуштагы туруктаткан негизги жери Мады айылы экендигин айгинелегим келди. Камчыбек менен Ак балбанды дарга аскандагы көрүнүш. Бул учурга Курманжандын акбоз ат чегилген арабада санжыралуу келиши жана өкүм угузулуп жатканда "Уулум! Кайратыңдан жанба, сал сыйыртмакты мойнуңа. Өлүм алдында майышты дебейби, таба кылбайбы душманың",-деп тике карап турган кайратына тан бересиң. Аттиң ай! Ошондогу кудуреттин күчүн кара, бир жолу дарга тартылганда тартылбай, жерге кулап түшкөндө, байкуш эне Курманжандын ордунан тура калганын элестетип менин да жан дүйнөм дүркүрөп кетет!..

Ошондо "Кайра тартылбайт! Күнөө бир, жаза бир", -деп өкүм салтын айткан учуруна карабай, дарга тартылып кеткендеги элдин өкүргөн чуусун басып, Токто! - деп Курманжан катуу үн салып, экөөнүн тең сөөгүн Мадыга ал-

Адам баласы жарык дүйнөгө келген соң кудурет ар кимге ар кандайча тагдырды тартуулайт тура. Өзгөчө кыз бала болуп төрөлгөндөн эле, акыл парасаты ак-караны али анча ажыратып-ажырата элегинде, анын колуна куурчак карматып, эркелетип, жасалгалап кучагында бапестеп уктатып, кайра таң заардан ошону издеп ойгонот. Капырай, бул кудуреттин кыз балага бөбөк кезинен тартуулаган таттуу белегин кара.. Ошондон улам баралына жеткенден баштап балам деп турмушка башын байлайт тура. Ал эми Курманжан датка беш уул төрөп, алтынчы баланы асырап чоңойтуу менен өз доорунун ары кыйчалыш, ары оор түйшүктүү жана да аялдарга карата ар кандай каада - салттагы жол-жоболордун чукул чектелгендиги өкүм сүргөн заманда ошол тоскоолдуктардан үзүрлүү жол таап, акыл калчап, чече билип, эч кандай чыр-чатаксыз каршылык менен ак ниеттиктин өрмөгүнөн өрүш тапкан асыл сапаттарынын, арзуу үмүтүнүн үзүрлүү натыйжасы болгон. Кудуреттин тартуулаган бул сапаттарынын ачылышында жана анын өнүгүүсүндө сөзсүз түрдө Алымбек датканын ролу ат көтөргүс. Аны айтпай коюу мүмкүн эмес. Алымбек датка өз доорунун зирек, келечекти көрө билген билерманы болчу. Ошол маалда (1850-жылдар) Анжиян вилаетинин башкаруучусу, Мадали хандын колунан даткалык наамды алып, ийгиликке эргип турган маалында төрткө чейин аял алууга уруксат беймарал шартта, "күйөөгө тийип чыккан" деген жарлыгы бар Курманжанды эмес, чекеден чертип бешкөкүл кыздардан алууга мүмкүнчүлүгү болсо да, Курманжанды көрөөр менен тал чыбыктай ийилген сымбатынан акылынын тунуктугун, сезимталдыгын байкап алган. Ошол замандын аялдарга карата болгон түрдүү басмырлоо жолдорун караманча четке кагып, эр азаматтык шыкты жана кыргыздардын ымыркайлоо, которуу, омоктуу жайларга олтуруктаршуу Курманжандын жетеги менен ишке ашкан.

Курманжан тоону, тоолуктарды сүйгөн

Биринчиден, Курманжандын тоолорду, тоолуктарды сүйгөндүгүн негизи мына бул аракеттеринен абдан байкалат.

Ошол учурдун каардуу мезгилдеринде эки тараптан (биринчи Кокон хандыгы, экинчиси ак падышанын аскерлеринин зомбулугу). Башкача айтканда ошол учурда түбү, теги, тили бир журт өзгөрүлүп, күткөн мүлкү, урунган буюму өнүгүп, өзүнчө улут түркүмүнө айланып, өз алдынча улут биримдиги зарыл мезгилге такалган. Бул учурда эл мүдөөсүн аткарууга жөндөмдүү эр көкүрөк, өз оюнан кайтпаган эркин тоолук кыргыздан суурулуп чыккан Алымбек датка болчу. Бирок ордодо бийлик талашуу өтө күчөгөн кездер эле.

... Мады кыштоосунан Курманжан шашылыш түрдө Гүлшага көчүп кетиши. Ал учурда Алымбек датканын аталган жерге баргандагы экөөнүн кеп-кеңеши не деген зор сабак. Курманжандын "Сиз өз элиңиз үчүн кыйын кезеңде жол баштаган эркексиз, артка кайтыш жок, кайра ордого барыңыз",- деп кайрат бере алдыга карай дем бергени, не деген керемет. Анан да күйөөсүнө "Абдыллаңыз биз менен ушул Гүлшаада, калган төртөөнү төрт башка жерге койдум, датка. Бири камалса, бири калсын, бири өлсө, бири сакталсын",- деген эмеспи. Ордодо тигинтип дүрбөлөң келишпестиктердин күч алышы жана Орусия падышачылыгын кескин күч көрсөтүүсү күчөгөн чакта балдарды корголоп тоого калкалап алып баргандыгы. Ал эми чын-чынында негизги олтурук-

Дипломатиядагы даанышмандык

Экинчиси, Алымбек датка өлгөндөн кийин Бухара Шарифинин шаан-шөкөттүү амири Музафардын Мады кыштоосуна келип, "Датка" деген даражаны тапшырган учуру. Амир Музафар ыйык фатваны өзү окуп, Курманжанга кубулжуган кызыл кымкап тонду жапкан учур да Мады айылында өткөндүгү. Үчүнчүдөн, 1876-жылы Кокон хандыгы (ордосунун) кулатылып, бирок падышанын аскер командованиеси аркылуу элди тынчытыш үчүн генерал Скоблев- жергиликтүү журтка өтө кадырлуу Курманжан датканы тоо арасынан издетип, сүйлөшүүгө майор Ионов баш болгон атайын отряддı жибергени. Аларды Шабдан баштап барганда Курманжан атайын аксакал кишилерди алдынан чыгартып тостуруп алып, эртеси күнү Ионовду өз өргөсүнө чакырат.

"Төрөм, Сиз менен иш бүтпөйт. Ошол үчүн сизди быякка жиберген Искебүл пашанын өзү менен сүйлөшсөк", -деген шарттарын койгон. Жолугушуу орус аскеринин Оштогу турагында өтмөк болот... Ал жерге Курманжан датка аттуу келип, аттан түшпөй, белиндеги кыңырагынан жети ачкычты (жети шаардын: Өзгөн, Ош, Анжиян, Маргалаң, Кокон, Кожон) тапшырып туруп, калган сөз, биз өлкө эгеси, үй эгеси болгон соң, өз үйүбүздө тосуп алгандай бололу. Ал Мады кыштагы деп ошол жерде генерал Скоблевди чакырып, тосуп алгандагы шаан-шөкөттүү шартнаама кабыл алынышы жана "Курманжан датка" деген күмүш мөөрлүү болушу.

Шартнаама төмөндөгүдөй негизги маселелерди камтыган:

1. Эски хан ордосун кайра кандай абалында болбосун калыбына келтириш эки жакка тең ... магына эки жак тең кошулду деп эсептейт;

3. Жергиликтүү журттун жашоо-тиричилигине, туткан динине Россия акимчилиги тарабынан кысым кылынбайт;

4. Көтөрүлүшкө мурунку катнашы үчүн өлкөнүн калкын жазалоо токтотулат; колго түшкөн же өзү келип кабылган көтөрүлүшчүлөр азат болунат; куугун же бозуп кеткен элге кайра өз жерлерине кайтышка жана да тынч тирилигин өткөрүүгө шарт берилет;

5. Россия өз карамагындагы башка тайпа журттар катары бу жети шаарлуу өлкөнүн журтуна да кам көрөт.

Шартнаамага генерал Скобелев кол коюп "Курманжан датка айым" деп жазылган күмүш мөөрүн баскандагы.

Бул шартнаама эски Кокон өлкөсүнүн толук бойдон орус мамлекетинин карамагына өткөнүн жергиликтүү калктын өзүнө да, Россиянын сырткы дос-душманынын көзүнө да мыйзамдаштырылган документ болгон.

Төртүнчүдөн, Курманжан датканын бул дүйнөдөн кайткан мезгили, күнү да Мадыда өтөт.

Татаал тагдырдагы тайманбастык

Төртүнчүдөн, 1885-жылдары күзгө таяган учурдагы чоң жайлоодон төмөн тарта көчө баштаган мезгилдерде кезектеги көч башында Курманжандын болушу. Тайгак кечүү, тар жолдордун өйдө-ылдыйына сересеп сала көчтү өзү башкарып бара жатканда эрке келини Асел айымдын (уулу Камчыбектин зайыбы) орус жоокерлери аркылуу чачынын кыркылышы, балдарынын жана эл-журтунун ал-абалынын оорлошу эненин эт жүрөгүн өйүткөн учурлар улам курчуп олтурат. Камчыбектин өз элине, ата-тегине деги эле адам- ... деп Курманжан катуу үн салып, экөөнүн тең сөөгүн Мадыга алпаргыла деп өзү аза белгиси кара бээге минип бастыра ошол Мадыда ариети жасаларын белгилегени.

Изги тилек

Бешинчиден, Курманжан датканын бул дүйнөдөн кайткан мезгили, күнү да Мадыда өтөт. Бул 1907-жылдын 1-февралы болгон. Үч күн салттуу ариет жасалып, көпчүлүккө тартип көзөмөлдөнүп, Авров төрөнүн элүү солдаты сөөк жаткан өргөө эшигинде жана жолдордо күзөткө турушуп, табытты Мадыдан Ош шаарынын четиндеги Сар-Мазар бейитине чейин сыйурматын көрсөтүшүп оо дүйнө узатылганы жалпы журтка маалым. Ошондуктан Мады кыштагын өзгөчө ыйык жана бийик даражалуу, зор даңазалуу жер десе болот. Мады кыштагында Курманжан жана Алымбек даткалардын эстелиги орнотулуп, үй-музейи уюштурулса, тарых өз ордун таап даңазалуу иш болмок. Ошондуктан Мадыда жашаган көпчүлүктүн пикири ушул багытта тарыхка таянып, ага баш ийе уюп-ташып жүргөн кездери. Эчен эрдиктерди башынан кечирген Мадынын жери жана анын атуулдары бул демилгени көтөрүү менен бекер карап турушпайт. Быйылкы республикада белгиленчү "Курманжан датка" жылын терең кубаттоо менен Өкмөттөн, Жогорку Кеңештен, "Курманжан датка" фондунан, жергиликтүү уюмдардан колдоо таап, аталган иш-чараларга көмөктөш болушат деп зор арзуу-үмүт күткөн Мады кыштагындагы элдердин тилегине ортоктош болгон атуул -

БУРУЛ КАРИМОВА, КР билим берүүсүнө эмгек сиңирген кызматкер, биология илимдеринин доктору, профессор